

УДК 908 (477) «19»

Ольга Кашаба (м. Харків)

ЧАСОПИС «КРАЄЗНАВСТВО» ЯК ПОПУЛЯРИЗАТОР КРАЄЗНАВЧОГО РУХУ В УКРАЇНІ (1927 – 1930 рр.)

Текстологічний аналіз текстуальної частини часопису дає підстави стверджувати, що на сторінках «Краєзнавства» висвітлювалися теоретичні засади загальних питань краєзнавчої справи, її методика; велось літописання історії краєзнавчих організацій, які співпрацювали з Українським комітетом краєзнавства. Журнал в 1927 – 1930 рр. відіграв значну роль в процесі об'єднання краєзнавчих сил, популяризації досягнень краєзнавчої діяльності.

Ключові слова: історичне краєзнавство, Український комітет краєзнавства, часопис «Краєзнавство», краєзнавчий рух.

В останні десятиліття в вітчизняній історичній науці посилюється інтерес до місцевої проблематики. Серед усього іншого, це є своєрідна реакція на інтеграційні процеси, які охопили планету. Адже процес інтеграції – це не лише здобутки, а й істотні втрати. Зокрема, він несе в собі відчутну загрозу національним спільнотам і від-

криває перспективи збіднення етнокультурного фонду людства. Саме в умовах глобалізації й інтеграції посилюється усвідомлення необхідності збереження національної і регіональної специфіки, що у свою чергу, викликає зростання зацікавленості широкої громадськості і спеціалістів місцевою проблематикою.

3 огляду на це, підвищеної уваги дослідників вимагають проблеми розвитку краєзнавства, його інституалізації, популяризації серед громадськості. Саме тому науковий аналіз діяльності Українського комітету краєзнавства та його друкованого органу – часопису «Краєзнавство» в 1927 – 1930 рр. дає можливість не лише реконструювати історію краєзнавчого руху, але й краще збагнути ті соціально-політичні зміни, які відбувалися в нашій країні в окреслений період.

У 2012 році виповнюється 85 років славнозвісному часопису «Краєзнавство», який протягом тривалого часу виступав у ролі методичного порадики для низових краєзнавчих організацій, краєзнавців-аматорів України, був популяризатором краєзнавчого руху.

Уже на початку 1920-х років учені та краєзнавці на місцях відчули необхідність об'єднання своїх сил. Час і події вимагали створення в Україні єдиного координаційного центру, який очолив би увесь краєзнавчий рух. Першого січня 1923 року професор Харківського ІНО Дмитро Зеленін звернувся з пропозицією скликати загальні збори краєзнавців Харкова для створення міського осередку дослідників рідного краю, маючи на меті подальше перетворення його в ініціативний центр всеукраїнської організації краєзнавців.

Потреба в створенні такого центру була викликана часом. У доповідній записці Д. Зеленін визначав завдання майбутнього центру: координація роботи всіх організацій, які мають за мету вивчення місцевого краю; складання єдиного плану наукових праць під цим кутом зору; з'ясування різних потреб краєзнавчих організацій на місцях і засобів їх задоволення; врешті, популяризація самої ідеї краєзнавства, розвиток якого в УРСР, на його думку, дуже відставав, у порівнянні з іншими республіками СРСР [1, с.176 – 177].

Відтак, з 28 по 31 травня 1925 року в Харкові відбулася велика нарада – Перша Всеукраїнська конференція краєзнавства, на яку зібралися представники з усіх областей України, спеціалісти різних галузей науки, причетні до справи дослідження рідного краю. В роботі конференції брали участь музейні та архівні працівники, педагоги, географи, геологи, ботаніки, зоологи, етнографи, археологи, статистики, економісти, агрономи, метеорологи, діалектологи, пам'яткоохоронці з усіх куточків України і, звичайно ж, численні представники Академії наук та її комісій і товариств.

Обговоривши стан і завдання краєзнавства, конференція визначила такі параметри діяльнос-

ті і облік усіх організацій та налагодження з ними тісного зв'язку, вироблення більш-менш однотипних організаційних форм (товариств та осередків), надання їм юридичного статусу; обмін досвідом, методична допомога; спрямування краєзнавчої роботи на дослідження питань, пов'язаних зі справою розвитку місцевого господарства.

Найважливішим результатом конференції в організаційному плані стало утворення Українського комітету краєзнавства для координації усієї роботи в загальнореспубліканському масштабі. Було прийнято «Положення про УКК», у якому визначилися його завдання:

- 1) облік, систематизація та організація всієї краєзнавчої роботи;
- 2) розроблення планів та програм різних галузей краєзнавчої роботи;
- 3) вивчення форм і методів краєзнавчої роботи;
- 4) загальне організаційне і наукове керування роботою існуючих краєзнавчих організацій і утворення нових;
- 5) зв'язок з центральними науковими, державними та господарськими установами, організаціями;
- 6) участь у наукових та громадських з'їздах, що мають відношення до краєзнавчої роботи [2, с. 67].

Члени УКК добре розуміли, що для повноцінної роботи недостатньо юридично зареєструвати краєзнавчі осередки, налагодити інститут кореспондентів. Для цього був потрібен постійний зв'язок із краєзнавчими товариствами, гуртками, зацікавленими представниками громадськості, аматорами. Такий зв'язок ставав можливим, органічним і нерозривним завдяки друкованому органу Українського комітету краєзнавства. Саме він мав стати, з одного боку, методичним органом, а з іншого – органом, де краєзнавчі організації мали б змогу друкувати результати своєї роботи, концентрувати та систематизувати краєзнавчий матеріал.

Поява журналу «Краєзнавство» була продиктована необхідністю вплинути на краєзнавчий рух як з боку УКК, який перетворився в методичний і організаційний центр, так і з боку влади. З огляду на тогочасне суспільно-політичне життя вихід часопису був логічним кроком зі сторони влади. Демонструючи ліберальне ставлення та терпимість до краєзнавчого руху в цей період, владні структури прагнули утвердитися в очах його прихильників, довести, що сповідують принципи розвитку національно-культурного життя в Україні. У той же час влада намагалася взяти під свій контроль один із чинників, що формували суспільно-політичні позиції населення.

Макет першого номеру журналу було розроблено ще в 1925 році. Але скрутне матеріальне становище гальмувало видання часопису. Грошей ледве вистачало на оренду приміщення, оплату праці. Тому УКК користувався можливостями інших періодичних видань – журналів «Знання», «Селянський будинок», газети «Народный учитель», де уміщалися як інформація про поточну роботу, так і методичні поради [3, с. 55].

Право на видання журналу колегія Наркомату освіти надала УКК 6 січня 1926 року, але із застереженням: «Ніяких дотацій од НКО на видавництво не просити» [4, с. 92]. Для порівняння Центральне бюро краєзнавства в Російській Федерації мало два друкованих органи «Краеведение» та «Известия ЦБК», що виходили регулярно за державні кошти.

8 січня 1927 року УКК ухвалив: «Прийняти до видання періодичного органу в розмірі 2 друкованих аркушів, накладом в 2000 примірників» [5, арк. 33]. Було утворено «... видавничо-редакційну комісію в складі Дубняка, Криворотченка, Левицького, Немоловського, Янати» [5, арк. 33 зв.]. Для видання журналу комісія мусила скласти точний прибутково-видатковий кошторис.

19 лютого 1927 року УКК затвердив «... редакційну колегію в складі Дубняка, Зайцева, Криворотченка, Махова, редактором одностайно обрали М. Г. Криворотченка» [5, арк. 42].

Перший номер журналу «Краєзнавство» побачив світ у квітні 1927 року на друкарських верстах найбільшого Харківського виробництва «Пролетарій», після того, як УКК мав чіткі дані про бюджет, у якому, до речі, ніяких коштів на видавничу справу передбачено не було. І все ж таки, маючи незначні операційні фонди, Комітет почав видавничу справу і спромігся випустити в 1927 році три номери; у 1928 році – десять; у 1929 році – десять номерів у трьох випусках; у 1930 році – п'ять номерів часопису. Всього світ побачило 16 000 екземплярів періодичного органу УКК [6].

За період з 1927 по 1930 рік на сторінках періодичного видання виступило 62 особи зі спеціальними матеріалами. Їм належало 127 журнальних публікацій [7, с. 25]. Журнал «Краєзнавство» в цей період об'єднував поціновувачів української історії, географії, природознавства, етнографії тощо. Він охоче надавав шпальти як науковцям, так і аматорам, публікував численні передові статті, у яких узагальнювалася наявна практика краєзнавчих досліджень, розв'язувалися актуальні краєзнавчі питання. Отже, адресувався він у

першу чергу низовим краєзнавчим товариствам, гурткам, музеям, школам, політосвітнім установам, працівникам освіти і культури.

Друкований орган УКК виходив майже щомісяця, крім липня і серпня (10 номерів на рік). Перший номер журналу відразу привернув до себе увагу науково-краєзнавчої громадськості і був схвально прийнятий. Редакційна стаття «Чергові завдання Українського комітету краєзнавства» за підписом М. Г. Криворотченка визначила коло завдань, які мав розв'язувати Комітет, основні напрями роботи всіх краєзнавчих організацій України. К. Дубняк статтею «Вивчення продукційних сил і краєзнавство» привертая увагу до основного, на думку тогочасного керівництва УКК, завдання – переводу традиційного регіонального дослідництва в русло виробничого краєзнавства. У цьому номері був поданий для використання типовий статут окружного товариства і розмаїта хроніка життя краєзнавчих організацій – вісті з Вінницької, Волинської, Коростенської, Кам'янецької, Лубенської, Ізюмської та Дніпропетровської округи.

У статті «Від редакції» охарактеризовано стан краєзнавства в республіці: «Краєзнавчі сили розкидано по найдальших кутках України. Окремі краєзнавці, ба навіть гуртки й товариства проміж себе не зв'язані, часто не знають про своє сусіднє існування, здебільшого одірвані від культурних осередків, лишаються напризволяще, проводять роботу помацки й самотужки. Наслідки їхньої роботи гинуть, не відомі для інших дослідників і для широкої науки» [8, с. 35]. Зважаючи на такий стан, журнал поставив собі за головну мету об'єднати краєзнавчі сили, популяризувати набутий досвід, своєчасно повідомляти про новини краєзнавчої думки в Україні та за її межами.

Журнал «Краєзнавство» є цінним джерелом інформації про форму і зміст краєзнавчої роботи. Текстологічний аналіз текстуальної частини часопису, її внутрішньої структури, змісту, можливих еволюційних змін дає підстави стверджувати, що на сторінках «Краєзнавства» висвітлювалися теоретичні засади загальних питань краєзнавчої справи, її методика, публікувалися матеріали, що ілюструють досягнення в справі вивчення окремих регіонів ученими й аматорами; подавалася спеціальна бібліографія; велося літописання історії краєзнавчих організацій, які співпрацювали з Українським комітетом краєзнавства. Завдяки цьому журнал є таким джерелом, яке концентрувало в собі широкий за формою, багатоманітний за змістом матеріал.

Часопис складався з семи розділів. На сторінках загального розділу друкувались настановні статті вченого секретаря УКК, головного редактора Михайла Криворотченка («Чергові завдання Українського комітету краєзнавства», «Чергові завдання. До обліку краєзнавчих об'єктів», «До справи соціалістичного змагання» та ін.), Костя Дубняка («Вивчення продукційних сил і краєзнавство» та ін.), у яких формулювалися офіційні вимоги: «... віддати свою працю на потребу реалізації завдань соціалістичної реконструкції народного господарства», створити виробниче краєзнавство. Отже, в цьому розділі висвітлювалися загальні питання, державні завдання, теоретичні основи, напрями роботи на місцях [9].

У другому розділі містилися матеріали, присвячені методиці краєзнавчої роботи. Аналіз публікацій із сучасної точки зору демонструє недосконалість методичних рекомендацій. Дописувачі розділу вимагали надати краєзнавству науковості, системності, плановості, вважаючи це запорукою успіху. Вони робили спроби відшукати шляхи популяризації краєзнавчої роботи, упорядкувати організаційно неформлені і навіть стихійні краєзнавчі дослідження [10].

Наступний розділ – «Шкільне краєзнавство». Ця рубрика формувалася за принципом чергування матеріалів або дописів науково-методичного та практичного характеру з метою сприяння діалогу між «генераторами» ідей і їх «реалізаторами», виробленню досконалих програм, форм, методів краєзнавчої роботи в школі [11]. На шпальтах рубрики публікувалися різного роду програми, які стосувалися вивчення рис життя селянського і міського населення [12]. Редакція, публікуючи програми дослідження навколишнього світу, історії та сучасного соціально-економічного стану свого краю, не переслідувала мети нав'язати їх у вигляді обов'язкових, а лише пропонувала як зразок. На сторінках цього розділу постійно дискутувалася низка питань. Найбільш жваво з них обговорювалися проблеми підготовки вчителів-краєзнавців, складання спеціальних програм із предмета, можливість використовувати інтерактивну частину навчального плану на шкільні краєзнавчі дослідження, намагання охопити й об'єднати учнів позашкільною діяльністю на базі краєзнавства.

Часопис «Краєзнавство» не тільки робив спроби висвітлити загальні теоретичні проблеми, надати методичну допомогу, він перетворився на стрижень краєзнавчого руху, намагаючись надати плановості краєзнавчій діяльності всіх рівнів і, в першу чергу, громадським формам роботи.

Тому на сторінках журналу можна спостерігати дуже різні матеріали, програми та рекомендації з вивчення краю. Дописувачі розповідали про дослідження міст і сіл, кустарне виробництво [13]; про всебічне вивчення життя і побуту національних меншин [14]; знайомили читачів із новими засобами краєзнавчої роботи, зокрема фотографуванням, яке в той час тільки набуло поширення [15].

Редакція часопису намагалася уникнути поверховості в своїй роботі, тому надавала всебічну допомогу краєзнавцям-аматорам. Важливою була спроба ознайомити останніх із новинками тематичної літератури. З цією метою в журналі виділили окрему рубрику «Бібліографія». На її шпальтах наводилися рекомендовані списки краєзнавчої літератури та робився огляд нових надходжень.

З 1928 року було започатковано рубрику «Наш край», де друкувалися цікаві відомості про окремі регіони України. Тематика статей була різноманітною, але перевага віддавалася історії, етнографії, географії.

Особливо цінну інформацію редакція вміщувала в рубриці «Життя краєзнавчих організацій», що справді слугувала об'єднанню сил на основі обміну досвідом організаційної і творчої роботи на місцях. Тут маємо широкі довідки про діяльність осередків у Вінницькій, Кам'янець-Подільській, Харківській та інших округах. Надруковано методичні та інші матеріали УКК, що, безперечно, були дуже потрібні на місцях.

Таким чином, журнал «Краєзнавство» в 1920-ті – на поч. 1930-х років відігравав значну роль в об'єднанні дослідників-краєзнавців, як науковців, так й аматорів. Редколегія журналу ставила перед собою головне завдання – згуртувати краєзнавчі сили, поширити різноманітні форми роботи, зміцнити зв'язки між організаціями, популяризувати досягнення краєзнавчої діяльності – яке, на наш погляд, було гідно виконано.

Як уже зазначалося, УКК не мав достатньо грошей для друку часопису, тому шукав різні можливості для популяризації видавничого органу, намагаючись розширити коло передплатників.

З метою залучення вчительства до співпраці в журналі, Український комітет краєзнавства на початку 1928 року звернувся з листом до окружних інспектур освіти. У ньому зазначалося: «За останні два роки по школах соцвиху досить широко розвивається краєзнавча робота. УКК при Укрнауці ухвалив рішення безкоштовно розіслати по школах соцвиху комплекти журналу «Краєзнавство» за перший рік видання. Зважаючи на обмеже-

ну кількість комплектів, Комітет просить дати адреси тих шкіл вашої округи, де найактивніше проводиться краєзнавча робота або організовані шкільні краєзнавчі гуртки. На вашу округу може бути вислано 20 комплектів» [Цит.: 3. с. 56]. Але, незважаючи на те, що передплатна ціна часопису складала 0,3 крб. за примірник, збільшити читачку аудиторію журналу не вдалося. Постійних передплатників було близько 350 чоловік.

Уже в квітні 1928 року на черговому засіданні УКК ухвалили: «Визнати стан журналу за катастрофічний. Для дальшого видання потрібна негайна дотація щонайменше 3 000 крб.» [16, арк. 59]. Комітет знову звернувся до Укрнауки по дотацію. У 1928 році тираж часопису було зменшено до 1000 примірників. Останні номери «Краєзнавства» датуються 1930 роком. Через складні умови, у яких опинився журнал, а також унаслідок загострення суспільних відносин часопис припинив своє існування, багато зробивши

для організаційно-методичного обслуговування краєзнавчого руху.

У 1993 році часопис було відроджено. Сьогодні журнал «Краєзнавство» продовжує слугувати ідеям національно-культурного розвитку, утвердженню поваги та любові до рідної землі, до вікових традицій українського народу. Своїм авторитетом журнал завдячує, зокрема, виступам на його сторінках відомих керівників, діячів історичної науки та культури України. Про внесок журналу в розробку історичної регіоналістики, історії повсякденності, краєзнавства, локальної історії, у висвітленні питань історії краєзнавчого руху свідчить і той факт, що з часу відродження обсяг журналу склав більше 200 умовних друкованих аркушів. Безумовно, що редколегія часопису «Краєзнавства» і в майбутньому відіграватиме значну роль у розвитку краєзнавчого руху в Україні, а сам журнал буде його своєрідним літописом.

Джерела та література

1. Дем'янчук Г. С. Українське краєзнавство: сторінки історії. – К.: Вид. центр «Просвіта», 2006. – 296 с.

2. Теодорович А. Діяльність Українського комітету краєзнавства (УКК) в добу українізації // Історія України: маловідомі імена, події, факти: Збірник статей. – Вип. 6. – К., 1999. – С. 66 – 72.

3. Прокопчук В. С. Український комітет краєзнавства на етапі становлення (1925 – 1929 рр. ХХ ст.) // Краєзнавство. – 2005. – № 1 – 4. – С. 51 – 57.

4. Звіт Українського комітету краєзнавства // Краєзнавство. – 1929. – № 6 – 10. – С. 90 – 96.

5. Протоколи засідань та положення про УКК. Статути місцевих краєзнавчих товариств (1927 – 1929 рр.) // ЦДАВО. – Ф. 166, оп.6, спр. 8594. – 61 арк.

6. Бездрабко В. В. Часопис «Краєзнавство» та краєзнавча справа в Україні (кінець 1920-х – початок 1930-х років): Монографія. – Київ - Кам'янець-Подільський: ПП Мошак М. І., 2005. – 224 с.

7. Савчук В. О. Журнал «Краєзнавство» як феномен краєзнавчого руху в Україні // Краєзнавство. – 2002. – № 1 – 4. – С. 25 – 26.

8. Від редакції // Краєзнавство. – 1927. – № 1. – С. 35.

9. Зайцев Д. Методика краєзнавчої роботи // Краєзнавство. – 1927. – № 3. – С. 1 – 6; Криворотченко М. До жовтневих роковин // Краєзнавство. – 1927. – № 2. – С. 1 – 4;

Криворотченко М. Місто і краєзнавство // Краєзнавство. – 1928. – № 4. – С. 1 – 4;

Ялі С. Краєзнавча робота серед національних меншин // Краєзнавство. – 1927. – № 1. – С. 16 – 19; Яната О. Державні завдання краєзнавства // Краєзнавство. – 1928. – № 1. – С. 1 – 4 та ін.

10. Криворотченко М. На порозі третього року // Краєзнавство. – 1930. – № 1. – С. 1 – 5; Криворотченко М. Організаційні форми краєзнавчого руху // 1928. – № 5. – С. 1 – 5; Криворотченко М. Чергові завдання УКК // Краєзнавство. – 1927. – № 1. – С. 1 – 3 та ін.

11. Бездрабко В. В. Історіографічні спостереження за розвитком краєзнавства в Україні (1920 – 1930- рр.) // Краєзнавство. – 2002. – № 1 – 4. – С. 16 – 21.

12. Зайцев Д. Краєзнавство і шкільна програма // Краєзнавство. – 1927. – № 1. – С. 9 – 14; Курило-Кримчак А. Про краєзнавчу роботу в школі // Краєзнавство. – 1928. – № 6 – 10. – С. 14 – 16; Вивчення села (зразкова програма) // Краєзнавство. – 1927. – № 3. – С. 14 – 16; Дослідження кустарних промислів // Краєзнавство. – 1927. – № 2. – С. 10 та ін.

13. Кравченко В. Програма вивчення гончарства // Краєзнавство. – 1927. – № 2. – С. 11 – 15 та ін.

14. Ялі С. До історії грецької колонізації // Краєзнавство. – 1928. – № 6 – 10. – С. 7 – 9; Ялі С. Участь греків у революційному русі України // Краєзнавство. – 1927. – № 2. – С. 5 – 8 та ін.

15. Гнатюк С. Фотографування в краєзнавчій роботі // Краєзнавство. – 1928. – № 4. – С. 4 – 8. УКК (1926 – 1930 рр.) // ЦДАВО. – Ф. 166, оп. 6, спр. 8595. – 128 арк.

16. Матеріали про організацію і діяльність

Ольга Кашиба

Журнал «Краеведение» как популяризатор краеведческого движения в Украине (1927 – 1930 гг.)

Текстологический анализ текстуальной части журнала позволяет сделать выводы, что на страницах «Краеведение» освещались теоретические вопросы краеведения, методика проведения краеведческих исследований; велась летопись истории краеведческих организаций, которые сотрудничали с Украинским комитетом краеведения. Журнал в 1927 – 1930 гг. играл значительную роль в процессе объединения краеведческих сил, популяризации достижений краеведческой деятельности.

Ключевые слова: историческое краеведение, Украинский комитет краеведения, журнал «Краєзнавство», краеведческое движение.

Olga Kashaba

The Journal «Regional Studies» as a popularizer of regional movement in Ukraine (1927 - 1930)

The textological analysis of the textual part of the journal gives reason to believe that the pages of "Regional Studies" discovered theoretical basis of the general case of local history and its methods; the chronicle of the history of regional organizations that cooperated with the Ukrainian Committee of regional studies was conducted. In 1927 – 1930 the journal played a significant part in the process of regional forces unification and the popularization of regional activity achievements.

Key words: historical regional studies, the Ukrainian Committee of regional studies, the journal "Regional Studies", regional movement.

